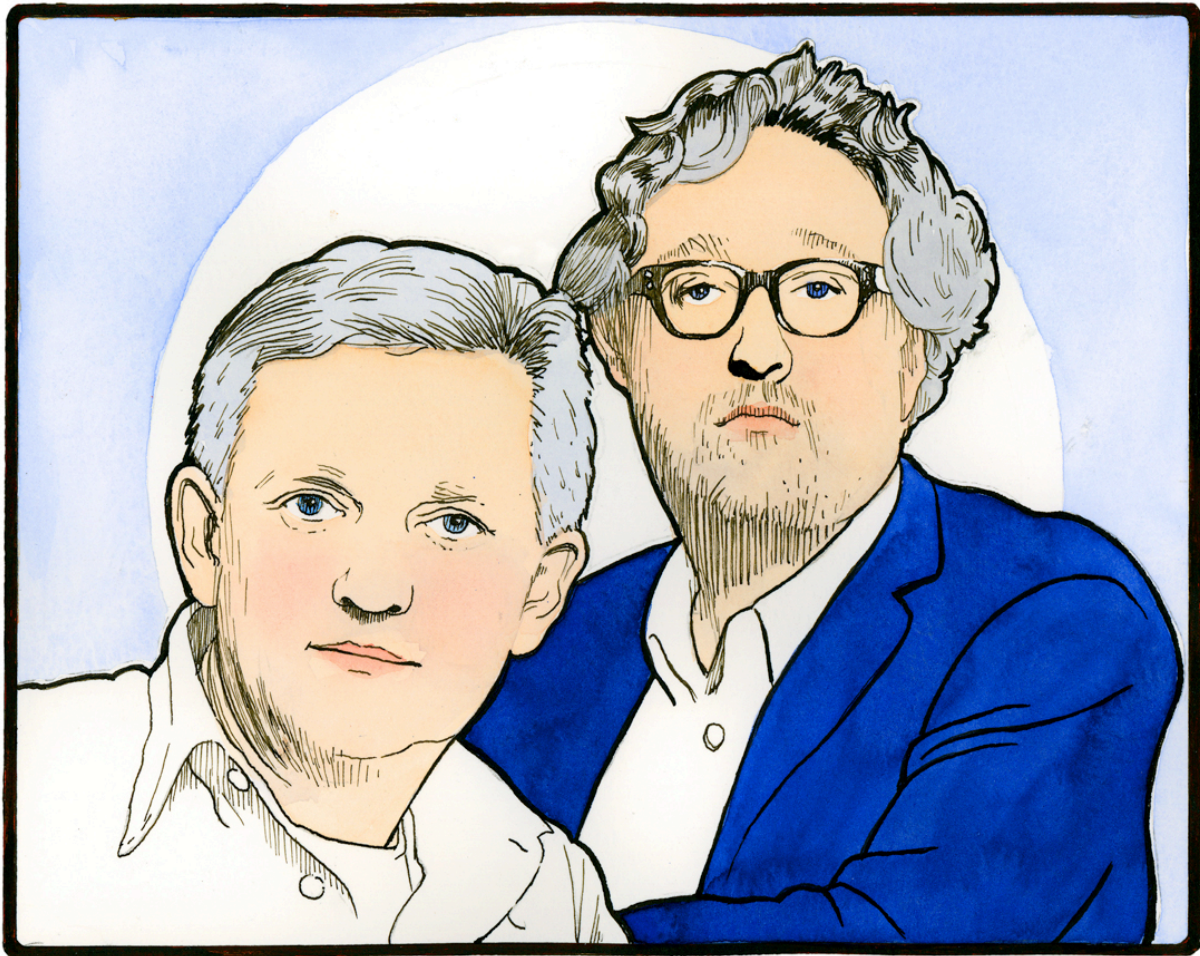

I dag drömmer alla om att vara rebeller

Af Johan Lundberg
Chefredaktör för *Axess magasin*

I dagens reklam, liksom i kulturlivet, ser man ett egenvärde i normbrott och överskridanden. Men hur kan konsten i ett sådant läge vara oppositionell utan att bara bli bekräftande? Den frågan ställer SØREN ULRIK THOMSEN och FREDERIK STJERNFELT, som propagerar för det nödvändiga i att konst, litteratur och vetenskap står fria från ideologiska direktiv.

Få böcker har på senare tid haft en så provokativ inverkan på det kulturella etablissemang i Norden som Søren Ulrik Thomsens och Frederik Stjernfelts *Kritik av den negativa uppbyggligheten*. När den kom ut i Danmark 2005 gav den upphov till en stor inhemsk debatt som fick efterdyningar även i Norge. När nu två år senare även svenska kritiker blir upprörda, tar dock författarna situationen med ro. De menar att boken med nödvändighet måste uppfattas som kränkande för den person som byggt upp hela sin identitet och professionella tillvaro på den sorts fenomen som de kritiserar, nämligen det rutinmässiga hänvisandet till normbrottet som kriterium för god kultur; uppfattningen att överskridandet av etablerade

gränser är ett tillräckligt villkor för att kulturella fenomen ska framstå som intressanta och viktiga i nutiden.

Men det provokativa i deras företag har kanske också att göra med den orädda och respektlösa attityd som de utstrålar, något som jag inbillar mig hänger samman med deras likartade bakgrunder. Har man redan under gymnasietiden omfattat hela det negativistiska paketet, inser man hur föga intellektuellt märkvärdigt detta tänkande egentligen är. Man inser också hur mycket mer utmanande det är att propagera för en ståndpunkt som inte bara rymmer den sorts negationer som är villkoret för tänkandet som sådant, utan som också törs baseras på positiva utsagor.

Trots sitt motstånd mot centrala komponenter i det nutida kulturlivet är de båda författarna medlemmar i Danska Akademien. Frederik Stjernfelt är till vardags professor i semiotik och redaktör för tidskriften *Kritik*. Søren Ulrik Thomsen kan å sin sida tyckas exemplifiera det gamla ordstävets om att när fan blir gammal blir han religiös. Thomsen slog igenom som poet tillsammans med Michael Strunge och Pia Tafdrup på 1980-talet, med en högoktanig storstadspoesi lika influerad av symbolismen som av punkrocken. I essäsamlingen bidrar han dock med inget mindre än ett försvarstal för den traditionella protestantiska gudstjänstordningen, vars kritiker han betraktar på samma sätt som en mängd andra fenomen under 1900-talet, inte minst den överskridandedyrkande avantgardism som genomsyrar dagens samhälle.

När jag träffar de två författarna en vårlig eftermiddag i Stockholm i samband med lanseringen av den svenska översättningen av essäsamlingen, inleds samtalet med ett antal skämtsamma kommentarer om att de dagen till ära blivit angripna i *Aftonbladet* för att vara ”vitalister”. Det lika lustiga som symptomatiska är att deras svenske vedersakare Lars Mikael Raattamaa uppenbarligen inte ens bläddrat i boken. Hade han gjort det hade han kunnat konstatera att en av dess huvudlinjer utgörs av hårda utfall mot just den vitalistiska traditionen i den västerländska kulturhistorien, vilken författarna ser som en viktig orsak till den tankefigur av negativism som de menar har accentuerats under de senaste 20–30 åren.

– Ja, vi har ju fördjupat oss i den vitalistiska traditionen, som är intressant därför att den omfattade så många områden och hade företrädare på både höger- och vänsterkanten. Det som förenade vitalisterna var att de var antiborgerliga, och att de upplevde den borgerliga civilisationen som förstelnad, icke-autentisk och livlös. Men kritiken mot borgerligheten tog sig också uttryck i en kritik mot upplysningsprojektet som sådant. Och just i den vitalistiska filosofins angrepp på upplysningen blir det extra tydligt hur det tidiga 1900-talets vänsterextremister och högerextremister slår följe.

En viktig aspekt i boken är det spår som följs från den romantiska filosofin hos till exempel Hegel och fram till det sena 1800-talets livsfilosofi hos Nietzsche. Att denna utveckling äger rum parallellt med det kapitalistiska samhällets framväxt är ingen tillfällighet. Både filosofiskt och socioekonomiskt handlar det om att man ser ett egenvärde i det icke-statiska och överskridande, i den ständiga destruktionen av givna värden och sammanhang. Ödeläggelse och förstörelse förutsätts bereda väg för något nytt och bättre – så såg den tankefigur ut som skulle visa sig ha framtiden för sig.

I konstellationen Hegel-Marx-Nietzsche fanns en idémässig dynamik som gjorde att den negativistiska attityden kunde föras ut från de fackfilosofiska disciplinerna, in i konst-, politik

och socialhistorien. I Picassos förkunnande om att ”varje skapelseakt egentligen är en destruktionshandling” ser vi den felande länken mellan Hegel och nutida managementfilosofi.

Grundtanken i Thomsens och Stjernfelts essäer är att den strävan att gå emot traditionen och utmana normer som under 1900-talets första decennier utmärkte de avantgardistiska och vitalistiska rörelserna, i dag har blivit allmängods.

Thomsen:

– Vissa delar av modernismen har under efterkrigstiden utvecklats till en kitschversion av sig själv, ungefär så som romantiken i den danska kulturhistorien utvecklade sig till ”romantismen”, det vill säga till ett tomt klingande epigoneri, där bara själva formen som sådan till slut fanns kvar, men där de konstnärliga alstren var helt befriade från den sprängkraft som fanns i andra delar av rörelsen.

Jag framkastar hugskottet att dagens konstnärer och författare kanske i alltför stor utsträckning blickar bakåt mot 1900-talshistorien och räknar med att framtiden kommer att struktureras efter exakt samma mönster som de senaste decennierna. Under 1900-talet var det ju de som lerade sig med nydanarna som i egenskap av vinnare fick skriva historien. Och i den historieskrivningen framställs givetvis regelmässigt de som riktat kritik mot olika nya estetiska moden som oförstående reaktionärer. Ingen vill naturligtvis i framtiden få rollen som enkelspårig, varför man i dag tar det säkra före det osäkra och lerar sig med dem som mest utrerat utpekar sig själva som avantgarde.

Stjernfelt håller med:

– Ja, men problemet är bara att man i nuet aldrig kan säga vad som är avantgarde. Vad som är avantgarde kan definitionsmässigt bara avgöras av eftervärlden, varför en sådan strategi är dömd att misslyckas, hur taktisk den än kan tyckas vara. Och det är likaså omöjligt att, som nu sker, gå in i avantgardet ungefär så som man ansluter sig till ett politiskt parti. Ändå är det just det som görs ...

Kanske kan man tala om att avantgardet upplöser sig själv i det ögonblick som den avantgardistiska gesten blir ett självändamål? Vändningar som ”att överskrida normer”, ”nödvändiga provokationer” och ”chockera publiken” möter vi i dag i reklamen och i den allmänpolitiska debatten där etablerade politiker kläcker ur sig floskler som att ”de konstnärer som inte provocerar är inga riktiga konstnärer”. Dagen för intervjun har den danska högerliberala tidningen *Berlingske Tidende* påpassligt nog en stor artikel om den nuvarande påven, vars nya storsäljande bok beskrivs som ”odogmatisk”.

Frederik Stjernfelt:

– Det visar att tankefiguren finns både på höger- och vänsterkanten. Det är komiskt nog helt underförstått att läsaren skall se det som något positivt att påven är odogmatisk! Påven är ju en av de få som faktiskt menar sig ha rätt att just lansera dogmer. Det visar så tydligt hur den negativistiska tankefiguren förvandlats till en schablon i nutiden, hur den tas för given på bägge politiska kanter.

Men om man återvänder till exemplet Picasso så kan jag inte undgå att fundera över om Stjernfelt verkligen anser att allt det som de tidiga modernisterna gjorde kan avfärdas som dålig konst?

– Alltså, vi kritiserar absolut inte avantgardekonsten som sådan; det som vi kritiserar är den ideologi som kan kallas avantgardismen och i synnerhet den ideologins självförståelse. Vi har inget emot provokationen i sig. Det har skapats väldigt mycket bra konst som varit provocerande och gränsöverskridande. Men då var å andra sidan syftet med gränsöverskridandet att uppnå något specifikt som inte fanns i den tidens konst. Vad som har

skett i dag är att gränsöverskridandet som sådant har blivit själva målet, att man sällan eller aldrig frågar sig vad det kan leda fram till.

Thomsen talar om vad han kallar ”överskridandets fetischism”:

– När man skapar konst är det alltid så att man i någon bemärkelse skapar något nytt – en avvikelse sker alltid på ett eller annat sätt. All god konst rymmer i någon mening ett experimenterande inslag: konstverket känner inte sitt eget utfall. Skulle det känna sitt eget utfall, skulle det inte längre handla om konst. Men detta innebär inte att experimenterandet har ett värde i sig. Det ligger i experimenterandets natur att experiment kan misslyckas, vilket visar att det är andra värden än experimentet som sådant som spelar in för att vi ska kunna tala om konst. Och det är samma sak med avvikelsen. Avvikelsen från vaneseendet kan vara ett centralt element i konsten, men det finns å andra sidan många former av avvikelser som framstår som estetiskt helt ointressanta.

Frederik Stjernfelt vill understryka att deras projekt i grunden handlar om att göra motstånd mot varje form av normativ definition av konceptbegreppet:

– Konsten bör fungera som ett paraplybegrepp – bra konst kan i vissa fall vara provocerande; den kan vara tröstande; den kan vara politisk; den kan väcka förundran. Konsten har kort sagt en stor palett. Men det som jag är skeptisk mot är en konstteori som vill reducera konsten till något specifikt. Vad vi vill propagera för är ett helt öppet och autonomt konceptbegrepp. Det är det som vår kritik utmynnar i. Den leder fram till ett försvar för konstens frihet.

Søren Ulrik Thomsen fyller i:

– Ja exakt! Det som vi vill slå vakt om är konstens integritet. Konsten ska vara helt oavhängig; den ska inte vara springpojke till religionen eller till politiken. Vi ser på negativismen som just en genomgripande ideologi som på motsvarande sätt förvandlar konsten till en springpojke.

Han påpekar att den estetik som utgår från att konstens egenvärde ligger i dess sätt att överskrida och bryta mot vissa etablerade regler och konventioner, innebär att man enkelt kan komma förbi den fråga som borde vara fundamental för varje konstnär med självaktning, nämligen vilka som är de inneboende kvaliteterna i konstverket, vilka egenskaper som betingar dess värde som just konst.

Det på en gång paradoxala och lockande med den negativistiska attityden är att den erbjuder en genväg för den som vill framstå som intellektuellt skarpsinnig, estetiskt medveten och kritiskt sinnad. Och just detta är viktigt för att förstå den lockelse som negativismen erbjuder: utan någon större arbetsinsats kan man framstå som djupsinnig och rikta kritik mot allehanda intellektuella företeelser och lärda människor i nutiden och i det förflutna. Den som aldrig håller fast vid någon positivt formulerad ståndpunkt undgår dessutom att göra sig sårbar för kritik.

Det är från denna horisont förståeligt att konsten i dag genomgående beskrivs i termer av negationer: måleriet bör inte vara föreställande och illusionsskapande, romanen bör inte berätta en logiskt sammanhållen historia, poesin bör befrias från patos, metaforik och kommunikativa egenskaper. Och samma tankefigur går igen på andra samhällseliga nivåer: på universitet och högskolor anses det hopplöst föråldrat att läsa historiska ämnen kronologiskt, liksom den traditionella gränsdragningen mellan ämnen i grundskolan uppfattas som daterad. Och överallt ses de som motsätter sig denna typ av ”gränsöverskridande” påfund som naiva eller rädda för att ta steget ut i det okända.

På min fråga om inte de som framför så pass grundläggande kritik av tendenser i det nuvarande samhället riskerar att bli avfärdade som kulturkonservativa reaktionärer och därmed inte tagna på allvar, svarar Søren Ulrik Thomsen mycket bestämt:

– Vi vägrar att se oss som konservativa, lika litet som vi accepterar att betecknas som företrädare för vänstern eller för högern. Det vi försvarar är ytterst sett demokratin och den moderna västerländska rättsstaten. Vi vill slåss för bevarandet av upplysningstraditionen och för dess uppdelning av den intellektuella verksamheten i olika separata områden, där man håller på ovillkorliga skiljelinjer mellan konst, vetenskap och religion. Inom samtliga dessa områden bör man eftersträva största möjliga integritet. Och i det avseendet är förhållandena inom vetenskap desamma som inom konst. Också vetenskap kan naturligtvis vara politisk, men det vi vill understryka är att man inte kan ställa politiska och ideologiska krav på den. Även om de som i dag förespråkar en politisk styrning av forskning hänvisar till att också gårdagens forskning var föremål för (mer eller mindre osynlig) politisk styrning, kan detta aldrig legitimera styrning i dagsläget.

Ett annat problem med uppfattningen att normbrottet har ett egenvärde, är att detta tänkande förutsätter att det finns ett konservativt etablissemang som benhårt håller fast vid den norm som man från estetiskt och politiskt håll utmanar. Men i en tid när även politiker i regeringen slåss om att framstå som oppositionella outsiders och där bankdirektören på helgen drar på sig läderstället för att på sin Harley-Davidson drömma sig in i rollen som rebell, ja i ett läge där 68-vänstern slår följe med nyliberalismen för att bryta ner föråldrade strukturer, måste de som försöker upprepa de avantgardistiska och normbrytande trollnumren ideligen själva skapa sig den fiende som deras estetik förutsätter: ett beläte i form av en traditionalistisk kultursyn som inte helhjärtat omfattades av särskilt många ens på 1800-talet.

Så fort någon propagerar för en positivt formulerad estetik byggd på ett hängivande åt skönheten, åt suggestionen och illusionskraften, eller när någon påstår sig ha som syfte att formulera något allmängiltigt sant eller ge ett gott råd med avseende på dess goda, moraliskt uppbyggliga konsekvenser, så mobiliserar sig alla radikalkritiska för att äntligen få ett köttben att kasta sig över och erfara lyckan i att framstå som kämpar i motvind.

Just strävan hos dagens intellektuella att vara motvallskäringar är ett centralt inslag i Thomsens och Stjernfelts kritik av nutiden. Det faktum att alla vill ikläda sig rollen som offer och avvikare skapar också en viss sorts medial dramaturgi, där det uppfattas som journalistikens mening att slå hål på och i en eller annan bemärkelse avslöja makthavare.

– Denna sorts automatiserade kritiska attityd är i grunden destruktiv – i synnerhet när det oreflektade kravet på att ”avslöja” makten uppfattas som kriterium på god journalistik. Risken är förstås att det ställer sig i vägen och blockerar vägen för andra, mindre dramatiska men desto viktigare undersökningar av den verklighet där folk lever.

Att offerpositionen värdesätts på detta sätt – beror det kanske, undrar jag, på att den legitimerar den negativistiska ståndpunkten? Att säga sig sträva efter att slå sönder exempelvis etablerade uttrycksformer motiveras ju ofta med att detta skulle leda till att man befriar sig själv och sina likar från de förtryckande maktstrukturer som förvandlat en själv till offer. Frederik Stjernfelt håller med om detta och talar om en ”iscensatt negativism”:

– Det är ju uppenbart att det i ett danskt perspektiv sällan handlar om att på allvar solidarisera sig med dem som är verkligt förtryckta. Desto viktigare är att positionera sig i debatten här och nu. Detta blev extra tydligt när så få tog strid mot utrotningen av bosniska muslimer i Balkankrigen. Vissa av de intellektuella till och med försvarade dessa utrotningar. Det

märkliga var att detta var exakt samma människor som några år senare reagerade starkt mot Muhammed- teckningarna. Varför var de helt likgiltiga när muslimerna utsattes för en fysiskt konkret masslakt? Det kan endast tolkas som att det viktiga inte var omtanken om muslimer, utan hur man själv i den danska offentligheten fick möjlighet att positionera sig som talesman för utsatta grupper.

Men för att offerrollen skall kunna spelas fullt ut måste som sagt en fiende skapas. Och Thomsen och Stjernfelt gör sig onekligen ofta i sin bok till presumtiva måltavlor för intellektuella påhopp från negativismens företrädare. När Thomsen utan tillstymmelse till ironi hävdar att ”det är viktigt att delta i gudstjänsten varje söndag, också när man inte har lust och känner sig oinspirerad”, handlar det nog sett om ett av de mest provocativa yttranden som en intellektuell fällt i Norden under de senaste decennierna.

I Sverige fortsatte de intellektuella påhoppet på de danska författarna i ytterligare några veckor efter vårt samtal. Så här i efterhand kan man konstatera att den följande debatten på ett spöklikt sätt bekräftade deras teser. Lars Mikael Raattamaa fortsatte med att hävda att den intellektuelles uppdrag ”måste (...) vara att bryta mot alla kanonformer, normer och auktoriteter, medvetna och omedvetna”. Och Hanna Hallgren påstod på fullaste allvar att konst som bryter mot etablerade språkliga regler och gamla konventioner på något mirakulöst sätt kommer att automatiskt presentera verkligheten på ”ett komplext sätt”.

Både Raattamaa och Hallgren upprepade i sina inlägg vikten av att ”tänka annorlunda”, vilket gav ett lätt besynnerligt intryck emedan de inte bara själva tänkte exakt likadant och därtill helt i linje med den grundläggande tankefiguren i ett samhälle där alla vill vara avvikare och ingen homogen. Nej, dessutom blev de bevisligen fullkomligt rosenrasande när inte alla tänkte exakt så som de själva.

Och själv funderade jag vidare på hur förändringar i reklam och populärkultur under de senaste decennierna visar på just hur vitt spridd den negativistiska hållningen är i dag. Om man på 1950-talet använde sig av sloganer som appellerade till folks längtan efter att inte vara avvikare (”Alla använder Karlssons klister utom jag. För jag är en åsna”) så vädjar man numera regelmässigt till människors hopp om att framstå som unika och annorlunda. Som far till en dotter på sex år har jag till exempel det tvivelaktiga nöjet att dagligen lyssna till den av Walt Disney-koncernen lanserade sångerskan och reklamprodukten Hannah Montana, vars senaste hit rymmer de tidstypiska raderna: ”I’m individual / I’m not like anyone.” I min dotters version låter raderna dock betydligt mer genomtänkta: ”I’m individual / I’m like anyone.”

Johan Lundberg
Chefredaktör för *Axess magasin*